Лиляна Мавродинова (София, България)

ОСНОВНА СТЪПКА В ИЗУЧАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ИЗКУСТВО И КУЛТУРА

Аксиния Джурова. *Хиляда години българска ръкописна книга.* Орнамент и миниатюра. С., 1981 г. 522 (142+380) с., 317 ил., 82 графични таблици с 1186 инициала; предговор от проф. Иван Дуйчев; резюмета на руски, немски и английски език.

Тринадесетвековният юбилей на българската държава стана щастлив повод, за да бъдат отпечатани множество изследвания върху историческото развитие на нашата страна и на нейната култура и изкуство. Сред тези изследвания се открояват няколко по-значителни, едно от които е и книгата на А. Джурова „Хиляда години българска ръкописна книга". Трудът обхваща развитието на българската ръкописна книжна украса от първите ѝ запазени образци до изместването на ръкописите от старопечатната книга. Това е първият цялостен обзор на развитието и характерните черти в украсата на нашите ръкописи. Но това е и първата книга, обобщила изцяло развитието на ръкописната украса на един от славянските народи. Досегашните опити в тази насока у нас се броят на пръсти и обхващат, всеки един, твърде ограничен брой паметници (една сбирка или кратък исторически период). Така че те не могат да имат претенцията за цялостно обобщение. След няколко статии на Д. П. Даскалов по-значителна беше книгата на Н. Райнов „Орнамент и буква" (Пловдив, 1925 г.), разглеждаща украсата на ръкописите, повечето късни, в Пловдивската народна библиотека. Излязлата неотдавна книга на М. Стоянов „Украса на славянските ръкописи в България" (С., 1973 г.) има описно-албумен характер. Тя е написана с много любов, но проведеният в терминологията ѝ езиков пуризъм пречи да се откроят характерните черти на ръкописната орнаментика. С много добро познаване на литературата и историята, но също така без изкуствоведски характер е и публикацията на М. Щепкина „Болгарская миниатюра XIV-го века" (М., 1963), посветена на Томичовия псалтир, с предговор от Ив. Дуйчев. Това показва, че трудът на А. Джурова е първото наистина изкуствоведско проучване върху ръкописите, каквото досега липсваше.

Необходима е смелост, за да се напише подобно всеобхватно изследване. Но тази смелост е подкрепена в случая както от огромната работоспособност на авторката, която е очевидна и безспорна, така и от нейната сериозна научна подготовка: познаване на старобългарската литература, резултат от нейното филологическо образование, придобито в Софийския университет, съчетано със задълбоченото усвояване на наследството на големите руски слависти от края на миналия и началото на нашия век под ръководството на М. Щепкина и солидната изкуствоведска методология, придобита при известния византолог Виктор Лазарев. Явно е, че самата А. Джурова притежава необходимите качества, за да усвои и използува правилно в своето изследване целия този научен арсенал, като успява също да преработи критично някои остарели вече схващания.

Текстът на книгата е разпределен в три глави: I. Ръкописната книга през Първата българска държава — X—XII век; II. Ръкописната книга през Втората българска държава — XII—XIV век; III. Ръкописната книга през XV—XVIII век; Увод и Заключение. Следва обширен допълнителен материал: статия за писмовните материали и инструменти; карта на българските книжовни средища; хронология на поважните събития от българската история и индекс на ползуваните ръкописи с книгохранилищата, в които се намират днес и съответните им сигнатури.

А. Джурова не се е впуснала в дребни подробности и именно това ѝ е позволило да се справи с огромния, почти „девствен" материал. Основно опознала този материал, дори прекопирала собственоръчно около 2000 инициала (от които 1186 са

включени в сравнителните таблици на книгата ѝ), тя успява да се домогне до истинското обобщение — до генералните линии и най-характерните белези в украсата на българската ръкописна книга. Големият формат на книгата дава погрешна представа за обема на това обобщение, тъй като една печатна страница обхваща около 4—5 машинописни страници. В този труд е намерена и точната научна мяра в разпределението на анализите и изводите. Така авторката отбелязва по-бегло развитието на заставките, които са наистина по-традиционни, и съсредоточава вниманието си главно върху инициалите — по-податливи на развитие и влияния. Тя не се впуска например в спор за датировката на даден паметник, а стъпва върху утвърдените досега в науката датировки, за да не се отвлече от основната си задача. Нейните таблици и илюстрациите обаче красноречиво свидетелстват за това, което е обхванала и премислила и което би могло още да се каже, но не в подобен род изследване. Затова пък систематизацията и периодизацията на разгледаните ръкописи са ясни и безспорни. Стегнати и добре центрирани са и кратките исторически екскурси в началото на отделните глави (с. 13—15, 29—32, 54—56). Всеки от по-важните паметници е охарактеризиран в изложението пестеливо, но прецизно, като Джурова е виждала не само художествените качества и особености на неговата украса, но и съотношението между формат и шрифт, текстова колона и украсителни елементи, нещо, на което е обърнато за първи път внимание у нас. Яснотата на изложението има своя логична кулминация в изводите на края на всяка глава (с. 26—28, 51—53, 64—65) и респ. в заключението на изследването. Така на с. 15 А. Джурова много добре подчертава прогресивния характер на старобългарската писменост, на с. 17 и 23 тя подхожда правилно към въпроса за сложното взаимопроникване на различни влияния върху оформянето на най-ранната старобългарска книжна украса. Характеристиката на различните тенденции в украсата на ръкописите от всеки отделен период е изведена също така ясно и на високо професионално равнище, като внимателно е проведена разликата между орнаменти от даден тип и тези, които са характерни за определен стил в украсата. Особено отчетливо са разграничени белезите на трите стила в книжната украса през времето на Втората българска държава и съответстващите им ръкописни паметници (с. 33—40). Най-обширна е частта за украсените с миниатюри български ръкописи от XIV в. Освен цялостното проучване върху миниатюрите на Томичовия псалтир нейно лично откритие е и фактът, че в по-късно време са прерисувани някои точно посочени от нея части от Манасиевата хроника. Ценни са и съпоставките между продукцията на отделните книжовни средища (с. 51) и бележките ѝ върху характера на поръчката; или сравнителната характеристика между българските, сръбските и руските ръкописи от XIII—XIV в., нещо също така напълно ново, което е добре илюстрирано в приложените таблици. Вярна и научно обоснована е и нейната констатация за общността на балканската култура през XV—XVIII в. (с. 54). Много добре е разгледано и вмъкването на миниатюрата в заставките през периода не само като видима, но и като смислова промяна, т.е. промяна на отношението на художника към илюстрирането на текста. Особено важен принос на труда е и изчистването и уточняването на научната терминология в тази област, нещо много навременно и необходимо. Трябва да бъде отбелязана и изключителната честност и коректност на авторката, която цитира не само познатите ѝ в ръкопис трудове, но например е съкратила значително обема на трета глава, тъй като в една публикация на Института за изкуствознание автор на този раздел е Е. Коцева.

Могат да се направят и някои препоръки. Така в труда на А. Джурова характеристиката на Синайския псалтир би могла да бъде по-обстойна или да бъде обърнато по-голямо внимание на заставките именно като поддържащи (но и развиващи) традиционни форми. Би могло да се отбележи и посещението на цар Иван Асен II на Света гора и неговото ктиторство над атонски паметници. През последните години определението „книжовно средище" с право изтласква от обръщение термина „книжовна школа" като по-тесен и ограничен. Книгата на Джурова е предадена за печат в 1978 г. и това обяснява употребата на по-стария от двата термина. В индекса на ползуваните ръкописи, където са отбелязани книгохранилищата и съответните сигнатури, бихме препоръчали да бъдат разграничени българските от чуждите ръкописи, особено по-късните руски паметници, а също така в таблиците — латинските от гръцките инициали. В означението на илюстрациите има една по-сериозна грешка, приета по инерция от по-ранните изследвачи. Илюстрация № 182, която възпроизвежда лист 32 об. от Лондонското четвероевангелие на цар Иван Александър, е отбелязана като „илюстриращa проповедите на Христос". В същност тук са изобразени шест от апостолите, седнали на „престоли" и заобиколени от слушатели с различна етническа принадлежност. Миниатюрата представя втората половина от т.нар. „Мисия на апостолите", свързана с гл. 10, стих 5—42, в случая стих 34, от евангелието на Матей. Първите шест апостоли са представени в подобна композиция на предишната страница от същия

лист, а на л. 31 об. е изобразен Христос, който им дава своите напътствия. Самите миниатюри в случая илюстрират друг текст от Матеевото евангелие, гл. 19, ст. 28. Подобни миниатюри освен в образеца на Лондонското евангелие — гръцкият ръкопис № 74 от Парижката национална библиотека — се намират и в други византийски паметници, например Лондонския псалтир от 1066 г. (Ms. Add. 19 352). За списъка на инициалите към таблиците може да се отбележи, че инициали 38 и 46 от табл. III са от Асеманиевото евангелие, иниц. 83 (табл. VI), 108 (табл. VII) — от Синайския псалтир, а инициал 77 — от Боянския палимпсест. Съществуват и неточности в разчитането на някои глаголически инициали (например 77, 80, 86, 94 и др.), които могат да се дължат и на печатна грешка. Както отбелязва с присъщата си скромност самата авторка в увода на книгата, никой научен труд не може да претендира за абсолютна изчерпателност. Всеки научен принос е само още една стъпка в развитието на нашето познание. Една сериозна, основна стъпка напред в опознаването и правилната оценка на нашето изкуство и култура е и трудът на Аксиния Джурова „Хиляда години българска ръкописна книга", заслужено получил през 1982 год. Кирило-Методиевата награда.